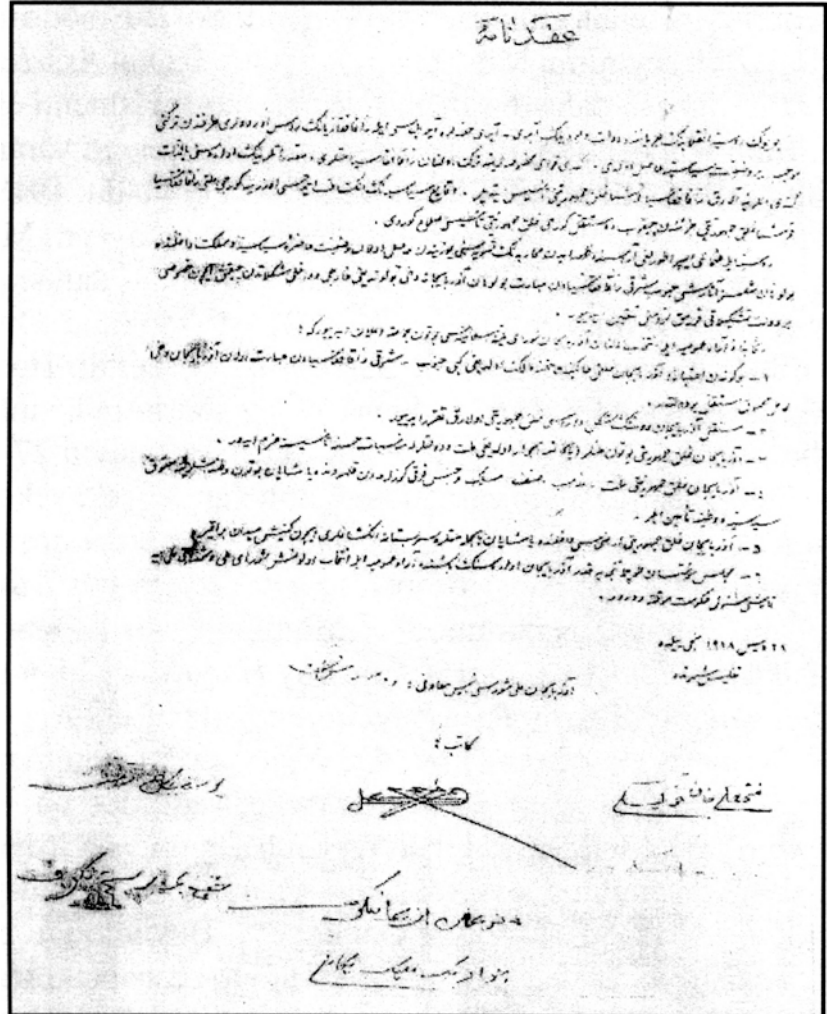
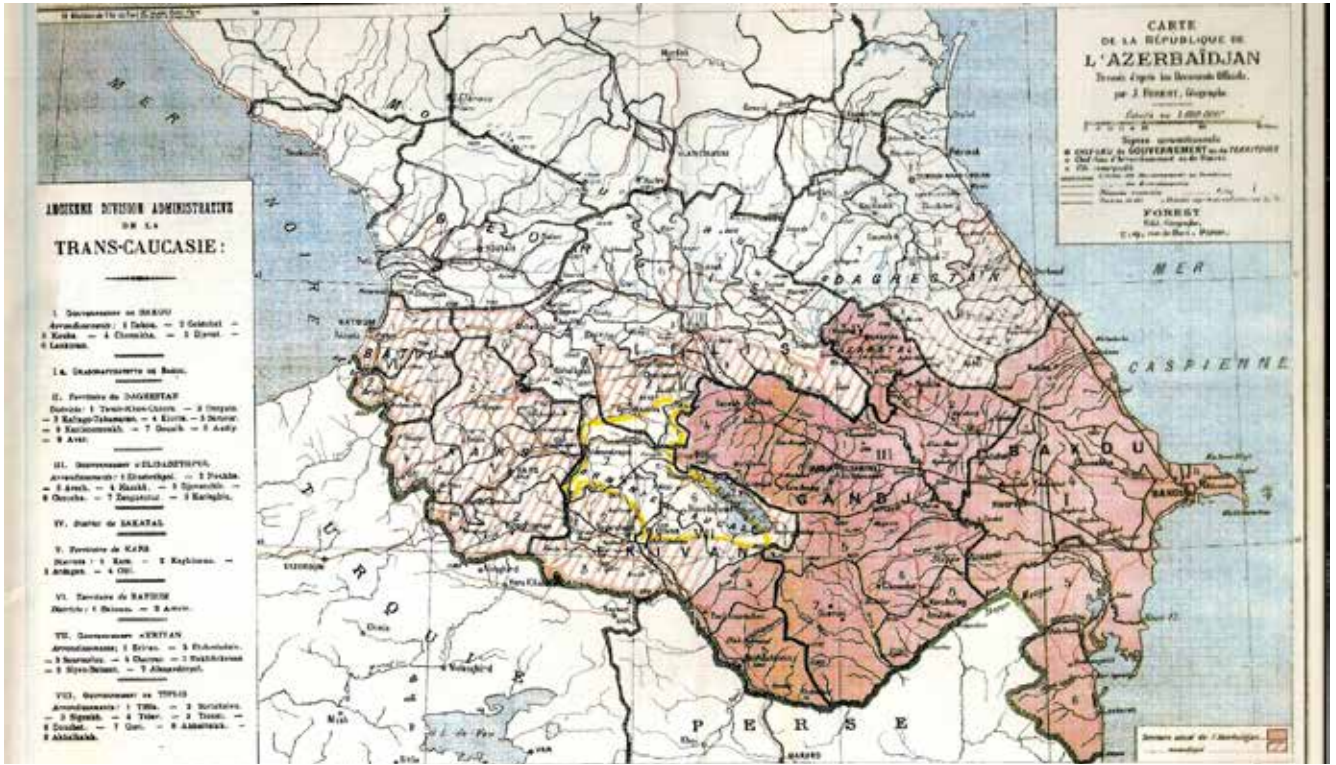

AZERBAIJAN DEMOKRATIC REPUBLIC - 95

XIX. YÜZYILIN BAŞLARINDA GÜNEY KAFKASYANIN RUSYA TARAFINDAN İŞGALİ İLE AZERBAIJAN TOPRAKLARI İKİYE PARÇALANMIŞTIR. KUZEYDE MİLLETİN ÖNDE GELENLERİNİN, ÖZGÜRLÜK VE MİLLİ ŞUURUN GELİŞMESİ İÇİN YORULMADAN VERDİKLERİ MÜCADELE 95 YIL ÖNCE AZERBAIJAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ'NİN (ADC) İLAN EDİLMESİ İLE SONA ERMİŞTİR. BU OLAY BÖLGEDE YAŞANAN TOPLUMSAL VE SİYASİ SÜREÇLERİN MANTIKSAL DEVAMI OLMUŞTUR. O ZAMANA KADAR CUMHURİYET FİKRİ, HALKIN GELECEĞİ İÇİN SİYASİ MÜCADELE PROGRAMININ TEMELİNİ OLUŞTURARAK TOPLUM ŞUURUNDA KÖK SALMIŞTI. BU DURUMDAN FAYDALANAN AZERBAIJAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ'NİN (ADC) KURUCULARI 28 MAYIS 1918 - 28 NİSAN 1920 TARİHLERİ ARASINDA MİLLETİN HAYATININ HER ALANINDA KÖKLÜ DEĞİŞİKLİKLER YAPMIŞLARDIR.

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Bağımsızlık Bildirisi. 28 Mayıs 1920 yılında Azerbaycan Milli Şura toplantısında kabul edilmiştir

Güney Kafkasyanın Rusya İmparatorluğu çöktükten sonra çeşitli devletlerin mücadele alanına haline geldiği şartlarda, Azerbaycan halkının Ermeni milliyetçiler tarafından soykırıma ve etnik zulme uğradığı zaman bağımsız devlet kurulması yönündeki çabalar, bu konuda yeterli tecrübe ve önkoşullar olmaksızın olağanüstü irade, amaç iddialığı, vatanseverlik ve halkın karşısında olan sorumluluk duygusu talep ediyordu.

ADC Müslüman Doğuda ve Türk dilini konuşan halklar arasında ilk parlamento yönetimli cumhuriyet olmuştur. ADC'nin ilan edildiği tarih olan 28 Mayıs yukarıda belirtilen iki yıl süresince yaygın olarak kutlanmıştır. 1920 yılında ise bu gün Azerbaycan devletinin çıktığı tarihten sonraki döneme denk gelmiş

olup, Gence'deki isyana katılan kişiler tarafından kurşun ve top yağmuru altında sade bir şekilde kutlanmıştır. Katılımcılar şu sloganları önermişlerdir: 28 Mayıs günü sadece bağımsızlığın ilan edildiği gün değil, Vatani uğruna hayatlarını yitirenleri anım günü de olsun; 28 Mayıs düşmana karşı verdiğimiz mücadelede gönül yüceliğinin ve manevi zaferimizin ifadesi olacaktır¹ (5). Sonuçta 1920 yılının 28 Mayıs günü «milletin şerefi ve haysiyetinin tekrar halk onayını aldığı» gün olarak kalmıştır. (1, cilt 1, s. 396). ADC'nin kısa bir geçmişi içinde buna benzer olaylar çoktu: Zor şartlarda genç cumhuriyet her fırsatta zorluklarla sınıyanıyordu.

ADC'nin kurucuları ise bu zor durumda kendi dönemleri içinde en önde gelen, demokratik yönetim şeklini seçmişlerdir. **Yeni cumhuri-**

Milletvekili rozeti. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Parlamentosu Başkanı Alimerdan Bey Topçubaşov'a aittir. Milli Azerbaycan Tarih Müzesi

yetin programı olan Bağımsızlık Bildirisinde demokrasi ilkelerine, sovyet ve parlamento devletinin ilkelerine bağlılık sözkonusudur. Bu ilkeler sonuna kadar yerine getirilmiştir (2, s. 10). Devlet iktidarı

1 22 Mayıs-03 Haziran 1920 tarihli Gence isyanı, Azerbaycan halkının bağımsızlığı için mücadele etmeye hazır olduğunu gösteren sovyet iktidarına karşı olan en büyük ayaklanmadır. Ayaklanmanın yenilgiye uğramasına ve daha önce görülmemiş sürgünler başlamasına rağmen, Gence isyanı 1924 yılına kadar devam eden isyanların arasında ilk isyan olmuştur (Editörün notu).

parlamento, hükümet ve yargı sistemi olmak üzere üç kuvvet ile temsil edilmiştir. Parlamentoda en az sayıdaki milletler bile dahil olmak üzere hemen hemen her milletin temsilcisi vardı: Müslüman olan Türkler² – 80 sandalye, Ermeniler – 21, Ruslar – 10, Almanlar – 1, Yahudiler – 1, Gürcüler – 1, Polonyalılar – 1. Bunun dışında Bakü sendikaları 3, Bakü Petrol Sanayicileri Birliği – 2 sandalyeye sahipti (4, s. 23-26). Yürütme gücünü elinde bulunduran hükümet, yasama gücü olan parlamentoya tabiydi. **Devlet parlamentonun kabul ettiği kanun ve aldığı kararların esasında yönetilmiştir.**

ADC'nin kurulduğu tarihten bir gün önceye kadar Azerbaycanlıların Güney Kafkasyada yoğun yaşadıkları toplam alan yaklaşık 150 bin kilometre kare teşkil etmiştir. **ADC'nin kapsadığı 114 bin kilometre karelik alanda ise 3,3 milyonluk nüfus yaşıyordu (1, cilt 1, s. 11).** Bakü şehrinin «Bakü Halk Komiserleri Konseyi» olarak bilinen Bolşevik-Taşnak hükümetinin elinde bulunmasından dolayı, **ilk dönemde Gence şehri ülkenin geçici başkenti olarak ilan edilmiştir.**

1918 baharında Taşnaklarla anlaşma yapan Bolşevikler iktidarı ele geçirmek ve Azerbaycanlıların bağımsızlık fikrinin gerçekleşmesini engellemek amacıyla Bakü'de ve Azerbaycan'ın diğer illerinde Müslüman nüfusa yönelik soykırım başlatmışlardır. Sonuç olarak Bakü şehri ve ona bağlı topraklar onların kontrolü altına girmiştir. Sadece 15 Eylülde ADC hükümeti, Osmanlı devletinin Kafkas İslam Ordusunun yardımıyla, şiddetli çatışmalardan sonra Bakü'yü azat etmiş ve **17 Eylül'den itibaren Bakü cumhuriyetin başkenti olarak ilan edilmiştir.**

Cumhuriyetin yaşadığı dönemde 5 hükümet değişmiştir. İlk üç hükümetin başında Fatali Han Hoyski, son ikisinin başında da ise Nesib bey Yusifbeyli bulunuyordu. Başlangıçta hükümet, başkanı Memmed Emin Resulzade olan Azerbaycan Milli Şurasına, daha sonraki dönemlerde ise Ali Merdan bey Topçubaşov başkanlığındaki ADC parlamentosuna bağlıydı. **Parlamentonun açılış töreni 07 Aralık 1918'de yapılmış ve 17 ay görev yapmıştır. Bu süre zarfında 145 toplantı yapılmış, arasında**

230'u kabul olunan 270'den fazla kanun taslağı görüşülmüştür (4; 1, cilt 1, s. 155). Parlamentonun milletvekilleri 11 fraksiyon ve grup içinde birleşmiştir. Dolayısıyla Azerbaycan'da parlamento demokrasisi ve etiği gibi çok değerli bir deneyim kazanılmıştır. «Devletin kaderi tamamıyla kendisine bağlı olan Milli Meclis, ülkenin bütün sınıflarını ve milletlerini temsil etmiştir. Milli Meclisin onayı alınmadan kararlar alınmıyor, masarif yapılmıyor, savaş başlamıyor, barış anlaşması imzalanmıyordu. Meclisin güvenini kaybeden

2 Cumhuriyetin Azerbaycanlı nüfusu o dönemin belgelerinde "Türk" olarak geçmekteydi.

hükümet dağılıyordu. Görev, tahakküm aracı demek değildi. Parlamento mutlak hükümandı» (M.Resulzade).

Cumhuriyetin ilk günlerinden itibaren gerek devlet yapısının oluşturulması gerekse devletin bir çok sorunun giderilmesine yönelik temel etkinlikler gerçekleştirilmiştir. **21 Haziran 1918 tarihinde, kırmızı fonda beyaz ay ve sekiz köşeli beyaz yıldızdan oluşan devlet bayrağı onaylanmıştır, 09 Kasım 1918'de ise kırmızı zemin üç renkli zeminle değiştirilmiştir (3, ss. 188, 250).**

Bakü'nün azat edilmesi ve Azerbaycan topraklarının tek bir iktidar altında birleştirilmesi yeni kurulan cumhuriyetin önünde duran başlıca görevlerdi. Bunun için milli ordunun kurulması gerekiyordu. Hükümet hemen silahlı kuvvetleri organize etmeye başlamıştır. **26 Haziran 1918'de ilk Azerbaycan Askeri Komutanlığı oluşturulmuştur (3, s. 196). 27 Haziran 1918'de ise Türkçe yani Azerbaycanca devlet dili olarak ilan edilmiştir (3, s. 201).** Eski okullar devletleştirilmiş, yeni okullar ve öğretmenlik kursları açılmış, imparatorluk yıllarında adları değiştirilmiş olan eski topografik isimlerin geri dönmesine ilişkin kararlar alınmıştır. Örneğin Rusya İmparatorluğu yıllarında Yelizavetpol olarak bilinen ve Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri sayılan Gence'ye tarihî adı tekrar kazandırılmıştır. Bunun dışında harbi seferberlik yapılmıştır, 11 Ağustos 1918'de askerlik hizmetine dair karar alınmıştır. Kısa zaman önce, 15 Temmuz 1918'de Olağanüstü Soruşturma Komisyonunun kurulmasına ilişkin karar alınmıştır. Bu komisyonun görevi, Güney Kafkasya'da I Dünya Savaşı yıllarında Müslüman Türk nüfusa karşı uygulanan kitlesel şiddeti, toplu cinayetleri ve soygun-

ları araştırmak, suçluları mahkeme sorumluluğuna tabii tutmaktı (3, s. 213). Azerbaycan heyeti tarafından Paris Barış Konferansında sunulan 36 cilt ve 3500 sayfadan ibaret olan ön soruşturma dosyasını ve 95 fotoğrafı hazırlayan komisyon Kasım 1919'a kadar çalışmıştır. Komisyon ayrıca 128 taslak rapor ve kararname hazırlamış ve kitlesel şiddet olayları ile cinayetlere katılan 194 kişinin ceza sorumluluğuna çekilmesi için konuyu gündeme getirmiştir (1, cilt 1, ss. 379-380). 09 Şubat 1920 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığının Paris Barış Konferansı tarafından *de facto* tanındığı vesilesiyle parlamento af kararı almış ve etnik nefret temelinde yapılan suçlara bağlı olan bütün ceza davaları durdurulmuştur (1, cilt 1, s. 381). Fakat ADC'nin Olağanüstü Soruşturma Komisyonunun dosyaları, Azerbaycan halkına XX. yüzyılın başında yapılan soykırım ile ilgili ilk kaynak niteliğinde olmakla büyük değer taşımaktadır.

Ekonomi alanında önemli etkinlikler düzenlenmiştir. Çeşitli özel mülk sistemlerinin gelişmesi için eşit imkanlar sunan liberal ekonominin kurulması öngörülmüyordu. Bu yönde cumhuriyet yıllarında önemli ba-

şarılar elde edilmiştir: Bakü-Batum petrol borusu tekrar çalışır vaziyete getirilmiş, Bakü-Culfa demir yol inşaatı devam etmiş, Azerbaycan devlet bankası kurulmuş, kendi banknotları çıkarılmış, Hazar denizi gemiciliğinin gelişmesine ilişkin kararlar alınmıştır (3; 1, cilt 1, s. 57).

Devlet, ülkenin toprak bütünlüğü ve savunma kabiliyetinin sağlanmasına büyük önem vermiştir. 11 Ocak 1919'da yeni askeri üniformaya geçiş yapılmıştır. Kendi askeri uzmanlarını yetiştirmek için askeri okullar, istihkâmcılar, harbi demir yolcuları ve askeri sağlık memurları yetiştiren okullar açılmıştır (1, cilt 1, s. 49).

Kültürel alanda yürütülen ve devletçiliğin güçlenmesine çok hizmet eden çalışmaları da vurgulamak gerekir. ADC'nin yayınları arasında «İgbal» gazetesi ayrı bir yer almaktadır. Bu gazete, cumhuriyetin toplumsal ve siyasi amaçlarını konseptüel bir şekilde anlatan ilk basın organıdır. «İgbal» gazetesinin başlıca yazarları arasında «Dirilik» gazetesindeki gibi Azerbaycan'daki milli kurtuluş hareketinin başkanlığını yapan «Musavat» partisinin organı olan «Açık Söz» gazetesinin yöneticileri ve görevlileri vardır. Bunun dışında

ADC döneminde «İstiklal», «Azerbaycan», «Ovragi-Nafise», «Müslümanlık», «Kurtuluş», «Medeniyet», «Gençler Yurdu», «Şeypur», «Zanbur» gazeteleri milli ideolojinin tebliği için çok emek harcamışlardır. Aynı zamanda ülkenin bütün toplumsal-siyasi, ekonomik ve kültürel hayatı «Azerbaycan» adlı resmî gazete sayfalarında yansıtılmıştır. Bu gazetenin ilk 4 sayısı Gence'de çıkmış olup, daha sonra Azerbaycanca ve Rusça olmak üzere Bakü'de yayınlanmaya başlamıştır. 15 Eylül 1918 tarihli sayısında Bakü'nün azat edilmesi hakkında bildirimler ve bilgiler basılmıştır (1, cilt 1, s. 70-72).

Azerbaycan hükümetinin ilk faaliyetleri arasında Transkafkasya Öğretmen Okulunun Azerbaycan Şubesinin Tiflis'ten Gazah şehrine taşınma olayını vurgulamak gerekir. Gazah Öğretmen Okulu, Azerbaycan'ın ilk okulları için öğretmenler yetiştiren ilk eğitim kurumu olmuştur. 1919 yılında hükümet yüksek öğretim kurumlarının açılması alanında ardıcıl çalışmalar gerçekleştirmiştir. Amaç, Azerbaycan Üniversitesi, Tarım Enstitüsü ve Devlet Konservatuarı açmaktır (1, cilt 1, s. 74). Fakat o dönem şartlarında bu amacı sadece kısmen yerine getirmekte muvaffak olunmuştur. 94 yıl önce «milletin refahını sağlayan bilim tapınağı» olarak kabul edilen, bağımsız Azerbaycan'ın ilk yüksek kurumu açılmıştır.

1 Eylül 1919 tarihinde Azerbaycan'ın parlamentosu Bakü Üniversitesinin açılmasına dair kanun kabul etmiştir (3, s. 101-103). Bunun dışında yurtdışındaki üniversitelerde eğitim görmeleri için gençlerin yurtdışına gönderilmesi planlanıyordu. 1919-1920 öğretim yılında, yüksek eğitim almak üzere devlet hesabına 100 gencin yurtdışına gönderilmesi-ne ilişkin karar alınmıştır. Bunun için

7 milyon ruble tahsis edilmiştir. Her öğrenciye 400 frank tutarında burs bağlanmış ve 1000 frank tutarında yol masrafları için para verilmiştir. Eğitim bittiğinde her öğrenci 4 yıl içinde tayin oldukları yerde çalışmak zorundaydı. Dolayısıyla 45 kişi okumaları için Fransa'ya, 23 kişi İtalya'ya, 10 kişi Büyük Britanya'ya, 9 kişi de Türkiye'ye gönderilmiştir (1, cilt 1, s. 75-76).

1919 yılında Bakü Üniversitesi nezdinde Müslüman Doğunun Araştırılması Derneği kurulmuştur. Bu dernek

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin milli marşı. Beste – Üzeyir Hacıbeyli, söz yazarı – Ahmet Cavad

Azerbaycan'ın tarihi, kültürü ve edebiyatının incelenmesi ve tanıtılması için çok işler yapmıştır. 1920 yılının başında Milli Eğitim Bakanlığında arkeoloji bölümü açılmıştır. Aynı zamanda «Yaşıl Gelem» edebiyat derneği, Müslüman Kültürü ve Sanatının Korunması Derneği, «Türk Ocağı» ve diğer dernekler de faaliyet göstermişlerdir. Aralık 1919'da Bağımsızlık Müzesinin açılmış olması, ülkenin kültürel hayatında önemli bir olaydı (1, cilt 1, s. 77). Müzenin, parlamentonun ilk yıldönümüne denk getirilerek açılması sembolik anlam taşıyordu. Bunun dışında Azer-

baycan alfabesinin Latin grafiği temelinde değişmesi ile ilgili komisyon kurulmuştur. **Basın sansürü kaldırılmış, tarihî günlerin kutlanmasına ilişkin kararlar alınmıştır.**

Bağımsız devletin 03 Mart 1919 tarihli hükümet kararıyla kurulan bağımsız haber ajansı olan Azerbaycan Telgraf Ajansının kurulması, ADC'nin önemli başarılarından biriydi (3, s. 285). 02 Şubat 1920 tarihinde Azerbaycan Telgraf Ajansı (AZTAG) kurulması ile ilgili yeni karar alınarak bu kurum 01 Marttan itibaren Bakanlar Kurulu nezdinde bağımsız yapı olarak çalışmaya başlamış, SSCB döneminde ise Birlik telgraf ajansının içinde yer almıştır.

11 Ağustos 1919 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Vatandaşlığı Hakkında Kanun'un kabul edilmesi ile birlikte Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığının onaylanmasında önemli adım atılmıştır.

Kanuna göre, vatandaşlığı kabul eden herkes kanunun 6. maddesinde belirtilen şekilde yemin etmesi gerekiyordu: «Ben (adı, soyadı) Azerbaycan vatandaşlarının saflarına girerek Yüce Allah'ın ve kendi vicdanım karşısında Azerbaycan'a sadakatimi kutsal ve sarsılmayacak şekilde korumayı ve bundan sonra başka vatan tanımayı, Azerbaycan vatandaşının bütün görevlerini şartsız yerine getirmeyi ve gücümü, mülkümü, gerekirse de hayatımı esirgmeden Azerbaycan Cumhuriyetinin mutluluğu uğruna inanç ve sadakatle hizmet etmeyi vaat ediyorum. Bu yemini yerine getirmek için Allah yardımcım olsun». Yemini getirmeyen kişiler «yemin ederim» sözlerini demeden vaat-te bulunuyorlardı (3, s. 97).

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, bütün Doğuda halkın ik-

tidarda olduğu ilk devlet, ABD ve birçok Batı ülkesinden çok daha önce kadınlara oy kullanma hakkını veren cumhuriyettir.

ADC başından beri aktif dış politika yürütmüştür. «Osmanlı İmparatorluğu ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümetleri Arasında Barış Anlaşması» iki tarafın imzaladığı ilk belgeydi. Avrupa ülkeleri ile diplomatik ilişkileri kurmak için 03 Ağustos 1918 tarihinde Ali Merdan bey Topçubaşov olağanüstü elçi ve yetkili bakan konumunda İstanbul'a gönderilmiş (2, s. 53) ve 28 Aralık'ta Paris Barış Konferansına gönderilen heyetin başkanlığını da yapmıştır. 02 Mayıs 1919'da ABD cumhurbaşkanı Vudro Vilson'un girişimiyle Azerbaycan konusu, Paris Konferansı Dörtlü Konseyinin toplantısında ilk defa ele alınmıştır (1, cilt 1, s. 53).

Rusya İmparatorluğunun yıkıntıları üzerinde kurulmuş olan cumhuriyetlerin kaderinde olabilecek dönüm noktası İngiltere Başbakanı Lloyd George'un Kasım 1919'da parlamentonun Avam Kamarası'ndaki konuşmasında açıkça ortaya konulmuştur. Konuşmasından onun Azerbaycan'ın tanınması ve ona yardım edilmesi gerektiği tarafdarı olduğu anlaşılıyordu. İngiliz tarafının önerisiyle 10 Ocak 1920 tarihinde Paris Barış Konferansının Yüksek Konseyinin oturumu açılmış, ertesi gün ise İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curson'un önerisiyle konsey aşağıdaki kararı vermiştir: «Antanta müttefikleri ile ülkeleri Azerbaycan hükümetini *de facto* fiilen tanımaktadırlar» (2, s. 502-503).

Azerbaycan'ın uluslararası barış konferansı seviyesinde tanınmasıyla genç cumhuriyetin diplomatik ilişkileri genişlemiştir. **Bakü'de Belçika, İsviçre, Hollanda, Çekoslovakya, Finlandiya ve daha birkaç devletin konsoloslukları açılmıştır.** 20

Mart 1920'da İran *de jure* Azerbaycan'ı tanımış (1, cilt 54), ve kısa zamanda Tahran'da Azerbaycan'ın Büyükelçiliği, Tebriz'de ise Başkonsoloslugu, Rasht, Anzali, Meşhed şehirlerinde vice-konsoloslukları, Hoy ve Aher'de ise konsolosluk şubeleri açılmıştır. **Azerbaycan parlamentosu İngiltere, Fransa, İtalya, ABD, İsviçre, Polonya, Rusya'da diplomatik temsilciliklerin açılmasına ilişkin kanun kabul etmiştir (2, s. 562-565).** **Azerbaycan'da İngiltere, Yunanistan, Belçika, Gürcistan, Ermenistan, Danimarka, İtalya, Litvanya, Polonya, İran, ABD, Ukrayna, Finlandiya, İsveç ve İsviçre devletlerinin temsilcilikleri faaliyet göstermeye başlamıştır (1, cilt 1, s. 55).** Azerbaycan'ın uluslararası ilişkiler sisteminde katılımı Nisan 1920'da Sovyet Rusya'nın askeri müdahalesi sonucunda kesilmiştir.

Devletin yıkılmasına rağmen milli düşünce, milli devletçiliğe olan arzu aynı kalmıştır. **XX. yüzyılın sonunda yeni kurulan bağımsız Azerbaycan devleti Birinci Cumhuriyetin geleceğine bağlılığını ilan etmiştir. 28 Mayıs günü Cumhuriyet Günü olarak resmi şekilde ilan edilmiş, diğer önemli tarihî olayların anısının korunmasına ilişkin kararlar alınmıştır.** ADC'nin meşhur şahsiyetlerinin adlarının halkın hafızasında tekrar yer aldığı dönem başlamış, bu kişilerin hayatları ve faaliyetleri ile ilgili birçok makale, kitap yazılmış ve programlar yapılmıştır. Bunun dışında Birinci Cumhuriyetin ideologları, manevi babaları olan yazar ve şairlerin eserleri yayınlanmaya ve baskıları yenilenmeye başlamıştır. ADC döneminde temeli atılan bayramlar yeniden kutlanır olmuştur. Tek sözle Azerbaycan devletçiliğinde süreklilik ilkesine dayanarak milli belleğin yeniden

kurulması alanında kararlar alınmış ve alınmaktadır. Resmi düzeyde düzenlenen yıldönümü etkinlikleri, yüksek düzeyde defalarca yapılan siyasi değerlendirmeler, günümüzdeki Azerbaycan devletinin gelecekte gelişim yönlerini belirlerken tarihî mirasına ilgi, tarihî köklere bağlılık gösterdiğinin en iyi örneği olmaktadır. 🌟

Kaynaklar

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, cild 1. Bakı, 2004, 440 səh.
Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi, cilt 1. Bakü, 2004. – 440 s.
2. Азербайджанская Демократическая Республика. Внешняя политика (документы и материалы). Баку, 1998, 632 с.
Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti. Dış Politika (Belgeler ve Malzemeler). Bakü, 1998. – 632 s.
3. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Законодательные акты (сборник документов). Баку, 1998, 560 с.
Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920). Mevzuat (Belgeler Derlemesi). Bakü, 1998. – 560 s.
4. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920). Парламент (стенографические отчеты). Баку, 1998, 992 с.
Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920). Parlamento (Stenografik Raporlar). Bak, 1998. – 992 s.
5. Bayramov Xanlar. Gəncə üsyanı -1920. Bakı, 2010.
Bayramov Hanlar. Gyandja İsyanı. – 1920. Bakü, 2010.